

AMEDEO DI FRANCESCO

A MÍTOSZTÓL A MÁSSÁGMODELLEIG

A garabonciás diák Antal Sándor költészetében

■ Úgy képzelem, hogy a magyar tudós, Szirmay Antal (1747–1812), aki először vezette be a Duna menti modernitás gondolkodásába a garabonciás diák alakját,¹ örömmel látná a békés parasztélet e furfangos bajkeverőjének újabb időkben is meglévő, széles körű ismertségéről tanúskodó adatokat. Ezek közül egyik szöveg hely, mellyel másutt bővebben szándékozom foglalkozni, a mítosz történelmi gyökereihez vezet vissza,² míg egy másik vonatkozás, Antal Sándor (Adler Sándor, 1882–1944) újraolvasásának köszönhetően a jelenkori történelem különösen nehezen járható, rögös útjára visz. Ez utóbbira szeretném most az olvasó figyelmét felhívni.

A fantáziadús, képzeletgazdag vándor ezúttal sem hazudtolja meg magát. Megszoktuk már sokoldalúságát, szokatlan megjelenését, játékos és kedveszegett bolyongásait, sugárzó emberségét, szomorú, helyrehozhatatlan magányát,³ de nem gondoltuk, hogy olyan kényes és fontos szerepet is vállal a történelmi, kulturális, etni-

Antal Sándor
a garabonciás mítoszt
az irodalmi
és folklórhagyományból
át akarja helyezni
az eszmék és ideálok,
a küzdelmek
és szenvedélyek
történetébe.

A tanulmány eredeti, olasz nyelvű megjelenésének címe és helye:
Da mito a modello dell'alterità: il garabonciás diák – grabancijaš dijak ungaro-croato nella poesia di Sándor Antal. In: *Studi in onore di Riccardo Picchio offerti per il suo ottantesimo compleanno.* A cura di Rosanna Morabito. M. D'Auria Editore, Napoli, 2003. 177–186. A mostani magyar változatával szeretnék újjólag bekapcsolódni – a Korunk tematikus száma jóvoltából – a garabonciásról szóló magyar nyelvű eszmecserebe, tekintettel arra, hogy a témát illetően nem régen jelent meg egy igen érdekes hozzájárulás: Toót-Holló Tamás, *Garabonciások könyve és szerelme. Irodalmi tanulmányok egy magyar őshagyományról.* Napkút Kiadó, Bp., 2015. Erre a könyvre majd visszatérek más alkalommal.

kai komplexitás szélesebb problémakörén belül, melyben Közép-Európa oly egyedi, ellentmondásos, megismételhetetlen, mindig új, egyszerre irritáló és vonzó univerzumot képvisel, mint amit e munka címe sugall. De nézzük, miről van szó!

1924-ben vagyunk, Pozsonyban. Különös magyar versgyűjteményt jelentet meg a Slovenská Grafia, melynek szokatlanságát már a címe is mutatja: „*Garabonciás Ének. Vagy inkább öreges tempójú beszédek ezek olyan kényes belső világi dolgokról, istenes, asszonyos nyugtalanságokról, amikről a mostani nagybecsületű költők átallanak énekelni*”. S hogyan tenne kíváncsivá mindez, ha ehhez még az a híradás is járul, hogy szerzője egy bizonyos „Isten nagyobb dicsőségére és enmaga vígasztalására, magyar nyelven, a Judeából régen elszármazott, de oda mindig visszavágyó, derék nyírbátori Lajosnak meg hitestársának, a szép szalárdi Jozefának elsőszülött, békétlen, deák fia, a kevés marhájú Antal Sándor”? Meglepetésünk igazolódik, mert a szerző, akiről szó van, Antal Sándor, bár nem vált a magyar irodalom kanonizált szerzőjévé, mindazonáltal megemlíttetik legalább a kézikönyvekben mint az első világháború után Csehszlovákiába került magyar politikai emigráció tagja, s mint olyasvalaki, aki a koncentrációs táborban lelt halálát jóval megelőző években, fiatal korában publikált kevés művében társadalmi kérdéseket tárgyalt.⁴ Más szavakkal azonnal érezhető, hogy a garabonciás átalakuló képessége már-már valószerűtlen irányt vesz itt, hogy jelentéstartalmának és ikonikus értékének hosszú és kanyargós fejlődési útja – a mítosz eredeti jelentésétől a Molière-i *fourbe* típus utánzásáig, a Duna menti *vaudeville*-színpadok vidámságától a modernitás nyugtalanságainak súlyos és játékos interpretálásáig – most az emberi lét tragikumának s az ennél is kiszámíthatatlanabb történelmi tragédiának tekervényes útvesztőibe bonyolódik. Úgy tűnik tehát, Antal Sándor a garabonciásmítoszt az irodalmi és folklórhagyományból át akarja helyezni az eszmék és ideálok, a küzdelmek és szenvedélyek történetébe. A garabonciás mítosza ezek szerint politikai arculattal gazdagodik? Ha figyelmesen olvassuk újra a címadó mű összesen 82 verssorát, körvonalazódik egy lehetséges válasz, feltűnhet a gondolatmenet apokaliptikus építménye, a képek csak látszólagosan autobiografikus elrendezése, a részletekre fordított gondosság, mindezekből pedig a mindenkori és mai ember bukkan elő, aki hitványság és szentség között vergődik.

Ahogy a hagyomány megkívánja, Antal Sándor sem mentesül a garabonciás szabályos bemutatása alól, aki kényelmetlen, bosszantó, felkavaró személyiség, aki az új érkezését hirdeti, amitől félni kell, és ami a már ismert dolgok szűk, védett odvába zárkózásra kényszerít, arra készlet tehát, hogy a jelentéktelen élet látszólagos nyugalmában találjunk menedéket.

*Legtöbben, ha féltek is attól,
 hogy jöttöm vihart hoz,
 és veszedelmek rejteke vén felleghajtóm;
 ha hírem és figurám
 először sokat megijesztett;
 és némely anyák, babonából
 (hogy meg ne ronthassam szememmel)
 köténnyel takarták a gyermek fejét;
 vizet, miben szén is már ázott, ha elhíntettek,
 keresztet vetettek,*

*és minden ajtót, ablakot zártak,
hogy messzebbre menjek, arra vártak:*

Néhányan énfelém mégiscsak közeledtek!

A mítosz egyén és társadalom közötti közvetítő, katartikus rítus, mely újra-rajzolja a létezés értelmét, s újraszervezi kommunikatív, kapcsolati szintjét: ez a szereplőnk eredethez való visszavezetésének és a szimbolikus eszköztár rekonstrukciójának értelme. A mítosz és tradíció megérkeztek itt az aktualitásba, megszűntek a távolságok, melyek az életet a misztériumtól elválasztják, és újra-értelmeződött a határvonal a társas létezés és magány között. A hangsúly épp a sokaság közönyének és az egyén közeledési kísérleteinek szembeállítására esik: de ez utóbbiak újra fogják rajzolni az előbbieket történetét. Hogyan lehetséges e nézőpontváltás, hogy következhet be a dolgok vélt természetes rendjének felforgatása, hogyan lehet a legelemibb, fizikai, társadalmi, intellektuális emberi kapcsolatokat felborítani? Antal Sándor kitűnő provokátor és ügyes mutatóanyag: így a régi babona átka nem hoz többé rontást, csak pozitív érzelmeket, a mítosz átlép a történelemvallásba, egy igencsak szórakoztató, kétes alak extravaganciái pedig messianisztikus próféciákká változnak:

*Előbb tétován szegődtek el hozzám,
igazodva a hangom után.
Majd énekes szómba fogódzva, idáig kísértek.
Azt itták és ették, amim volt: bor és kenyér,
miben véretem s' gondolat-testemet
vették magukhoz,
és megmelegedtek lázas szívemnél.
Néhányan tanultak a számtól beszélni,
annak szemére, ki fáradt, álmat lehelni,
sok, nyitott sebeket irral is bekenni.*

Tudva van mostan előttük valóm.

A garabonciás semmivel sem rendelkezik, ami sajátja, egyfajta eredetváltózáson esett át, és a népi hiedelmek fantasztikus látásmódja helyébe valamiféle nyugtalanság került, mely átjárja az egész létezését, s a kockázatvállalók zsigeréig hatol. A tizenkilencedik századi, szelíd, nyájas emberséget vonzó népszínmű-előadás helyére szomorú, középkorias haláltánc lép, melyben törvény és/vagy közöny nem véd többé. A garabonciás a történelmi, vallási és örökkévaló Krisztus üdvözítő szerepét ölti magára; feltűnése katartikus rítus, vállalkozása egyszerű őrült és mindent eldöntő, példája veszélyes és elkerülhetetlen, kétségbeesett és hősies, abszurd és magával ragadó. Az egykori magyar-horvát népi elbeszélések nevető szélhámosa felismerhetetlen: nem kér, hanem adakozik, és magát adja, nem rászéd, hanem meghallgat, és tanít, nem elbizakodott, hanem szeret, és lehajol a számkivetettekhez. Mindennek ára van, elsősorban az, hogy le kell mondanunk a tradíció ígétéről:

*A vihar, mit jelentek, csak énbennem dúl,
és csak az én bűzámot verte a jég el.*

*Vérzivatarban
nem a más csontja lúgozódott ki,
csak az enyém!
És földindulásban
nem a más teste hullt szakadékba,
csak az enyém!
És égi zengésben,
elhárítója minden villámnak,
nem más lett, csak egyedül én!*

Tudva van mostan előtűik valóm.

Itt a hagyomány újraolvasódik és -íródik, a szavak, a képek, a motívumok már nem ugyanazok, amelyek a tradicionális ábrázolásokban jelennek meg. Természetesen megvan még a kollektív képzelet vihara, de nem látható, nem hallható, nem lehet félni tőle, mert szubjektív történéssé lett, hozzáférhetetlen, privát, mert – s ez valóban teljesen új elem – csak és kizárólag erre a már igencsak egyedi garabonciás jelenésre vonatkozik, csak e szelíd és megkeseredett, készséges és magányos próféta magánszférájához tartozik, aki belemerítkezik az életbe és a történelembe, de foglya is saját másságának. Ez a garabonciás megtagadja saját természetét, saját attribútumait, saját tradícióját: az ősi rettegés nem érinti, ahogy nem fenyegeti többé az önfeláldozó, üdvözítő aktusával immár védetté lett emberiséget sem. Arcán egyszerre keserű és elégedett mosoly látható, mint aki a másik megmentéséért képes volt feláldozni magát, mint aki egy végső, megváltó aktussal felülkerekedett az emberi lét végességén, mint aki saját teljes és változhatatlan politikai és ismeretelméleti antikonformizmusa alá tudta hajtani az eltompult, magába zárt, szellemileg kiüresedett emberiség legalább egy részét. De ennek a politikai, intellektuális, erkölcsi tisztulást hozó műveletnek ára van: a kirekesztés, a magány, a küzdelem, a fizikai erőszak elszenvedése:

*Mert pandurkézen is voltam,
a jóházból valók talán meg is vetnek.
Elgömbült számhoz nem nagyon illik az ének,
hogy fogaimból egy párat bizony kiverének,
tilosba mert jártam és rajta is értek.
De inget és gondolatot,
mit másnak a teste már hordott,
meztelen ha járok, még akkor se hordok.
És nincsen oly büntetés, törvény
el amely üthet attól a jusstól:
ha látok nagyképű embert,
rajta illetlen jót ne nevessek.*

Tudva van mostan előtűik valóm.

Baljós, komor képekkel telezsúfolt pokol ez. Nem is lehetne más, mert a garabonciás különcségeinek nincs polgárjoguk a bestialitás uralta világban, ahol a Másik – így nevezi meg és nevezi meg önmagát Antal Sándor egy itt nem vizsgált alkotásában⁵ – állandó, ismételt gúnyolódás, megaláztatás, alaptalan s meg-

fellebbezhetetlen ítélet tárgya. Itt nincs helye többé az irodalmi játéknak, mely felborítja a hagyományos beszédet, se az allegorikus eljárásnak, mely a mítosz vallási értelmezésére kacsint: a politikai küzdelem teret kér, és a költő, talán akaratlan ellenére, enged neki. Az első strófák kifinomult szenzibilitását elárasztja itt az embertelen gesztusok brutalitása, az emberi méltóság istenkáromló tagadása, a halál-prédikátorok gyilkos meggondolatlasága. A garabonciás mítosza alulmarad az erőszak ráerőltetett, új mitológiájával szemben. A költő nem képes már a mítoszi hős szerepébe helyezkedni, legfeljebb a demisztifikáció szándékát, a spontán antikonformizmust, a szarkazmust őrzi: de immár csak töredékes viselkedés-pillanatok, ahonnan el lehet jutni a valóban fontos dolgokhoz, ahonnan ki lehet indulni, hogy akár részleges emberi méltóságra, intellektuális szabadságra leljünk.

*Megértik, hogy legtöbben, mások,
(a golyvások és diplomások,
a botfülűek és egyletesek;
az ipszilon végzetűek;
akiknél a megtöltött bendő a fő,
akiknél ezüst a dió-törő;
a templom legelső padjába ki ül,
és mondva naponta a hosszú imát
biztosan fogja kezében
az Isten lábát:)
ezek a karok és ezek a rendek
engem nem szeretnek.*

Tudva van mostan előttük valóm.

Az iménti idézet első verssorában újból, ellentmondást nem tűrően felidézett másság mint „társadalmi szintű idegenkedés és kulturális leértékelés”⁶, mint a megosztás, elkülönülés, diszkrimináció jele, pusztító módon visszahull arra, aki azt hirdeti és gyakorolja. A másság ugyanis főként az összhang-hiány (a latin *dis-cordia*) etimológiai jelentéséből táplálkozik, és másokban, a Másikban hat vissza. Az osztálykülönbségek (mert erről is szó van) megmerevednek, a gúnyolódások szarkazmusa arcátlanná és szemtelenné válik, a csipkelődés tragikus és komikus lesz, anélkül azonban, hogy lemondana ama másik zsidó radikális frazeológiájáról, mely húsz évszázaddal korábban ostorozni akarta a többség álszent konformizmusát, még gyötrőbbé s egyben visszavonhatatlanná téve végeredményben a magányos feljutást a modern történelem első kálváriájára. Költőnk, úgy tűnik, vissza akarja szerezni legalább e tett szimbolikus értékét, mely már akkor is a hazugság és a rémület gyümölcse volt, s megmutatni vele a szörnyű, megannyi holokauszttól zsúfolt utat. Ezt a benyomást kelti e nagyon is végiggondolt, keresetten archaikus, rögös úton, s bibliai eredetű párhuzamok és dinamikus ritmika kísérik a méltóságteljesen vonuló verssorokat. És ha ez a benyomás legalább részben megfelelne az igazságnak, az igazolná a magas szimbolikus értéket, mondhatni e költői kísérlet páratlan voltát, melyet az irodalomtörténet különös módon figyelmen kívül hagyott. De a garabonciás, tudjuk, váratlanul újra és újra feltűnik, visszatér, hogy emlékeztessen arra, ami elszomorít és zavar bennünket:

*Mert, ha izzadva mind egybegyűlnek,
éjjel téglákat vetnek és ásnak,
egész nap hajrázva vakolnak:
Azért ők nem tudnak mégse
emelni tornyosra, szépre
egy új palotát.
Míg ez a jött-ment vándor-deák,
kisujja mozdulatával, játszva felépít
boltíves templomot, tornyos csudát.
Színekből örömet, beteljesült vágyat
varázsol szobája falára egy másnak.
Kifundál, kovácsol
ajtókra szépművű zárat.
És maga, éjjel
különbejárata árokban hálhat.*

Tudva van mostan előttük valóm.

A mítosz régi nyájassága is újraéled, s a düh oldódik az összevetés-szembeállítás karcos, csípős iróniájában, osztozva e különös vándordíák győzelmében, aki a kultúra terrénumát és a művészi szépséget választja, hogy diadalmaskodjék a színek és hangok kavalkádjával egy hivalkodó és erőszakos világ bárdolatlansága fölött. Mintha azt mondaná, hogy az anyagi javak hiánya sohasem szellemi nyomorúság, hogy a megvetés nem kezdi ki szükségképpen gyökeréig a szeretet képességét, hogy az erőszak és a kirekesztettség nem mindig fosztanak meg az álmodás képességétől, attól, hogy újra és újra építkezzünk, hogy legyőzzük a történelem és a hagyomány régi sztereotípiáinak rabságát. A garabonciás teret vág magának a modern korban is, s azért küzd, hogy ez a tér ne legyen senki számára zárt tér, hogy tehát különleges szolipszizmusa nyitva legyen az utópia, a felfelé tekintő remény-vízió előtt, mely legyőzi a csüggedést.

*Velem is jöhetnek, vissza is mehetnek,
nem fordúlok hátra.
És más nem lehetek, mint aki most vagyok:
magános magamnak Garabonciása.*

Tudjuk már, hogy nem egyetlen garabonciás létezik, hogy a tradíció nem egységes és homogén, hogy a mítosz demitizálódik az emberi létezés fordulatai során. De felismerhetjük azt is, hogy a mítosz olyan kezekben alakul újjá, melyek beszennyeződnek az új és a szép teremtésekor. A garabonciásnak az a feladata, hogy az eredeti, teremtő aktus ünnepélyességét megújító emberek világával összhangba kerülve vegyen részt az életben. A garabonciásnak a költő egy még fiatal, de már abszurd és borzalmakkal teli század megrongálódott képét tárja fel, hogy azt az irónia eszközeivel restaurálhassa. Vándordíákunk pedig félreleteszi jól ismert kötéláncos mivoltát, hogy profetikus, szertartásos jelleget öltönn, azt a reményt közvetítve, hogy a világ csak a szépség által menekülhet meg.

Nehéz megmondani, hogy a dolgok valóban így állnak-e: mindazonáltal, a most leírtak – szükségképpen kiegészítve azokkal a meglátásokkal, melyek a korábbi kutatások alapján születtek – talán elégségesek ahhoz, hogy végleg vissza-

adjuk a garabonciás mítoszt a magyar kulturális identitásnak, s így talán nagyobb meggyőződéssel illeszthetjük be őt a 19. századi Duna menti parabolák nem is annyira virtuális katalógusába, ahonnan mostani okfejtésünk elindult.

■ JEGYZETEK

1. Antonius Szirmay: *Hungaria in parabolis, sive Commentarii in adagia, et dicitia Hungarorum*. Typis Regiae Universitatis Hungaricae, Budae, 1807. 80–81. Magyarul: Szirmay Antal: *Magyarország szóképekben (Hungaria in parabolis)*. Ford. Vietórisz József. S.a.r. Csörsz Rumen István. Kriterion, Kvár, 2008. 159–162.
2. Vö. Herner János – Radics Péter: *Szennay Kastélynak Könyve*. Lymbus 2003. 182–210. A „könyv” egy anekdotagyűjtemény, és bizonyos mértékben megelőzi Szirmay művét.
3. A jelen munka egy nagyszabású kutatás része, amelynek célja az irodalmi művekben szereplő garabonciás alakjának elemzése. Az eddig publikált eredmények a következők: A. Di Francesco – A. Quarantotto: *Arc és álarc. A garabonciás mítosza a magyar és a horvát irodalomban*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kvár, 2002; A. Di Francesco: *A garabonciás a Nyugat lapjain*. In: *Mir-susnë-hum. Tanulmánykötet Hoppál Mihály tiszteletére*. I–II. Szerk. Csonka-Takács Eszter – Czövek Judit – Takács András. Akadémiai Kiadó, Bp., 2002. I. kötet. 305–309; Uő.: *A garabonciás metamorfózisa a 20. századi magyar irodalomban (Krúdy Gyula)*. In: *Világügyelő. Tanulmányok Hoppál Mihály 70. születésnapjára*. Szerk. Czövek Judit – Dyekiss Virág – Szilágyi Zsolt. Magyar Vallástudományi Társaság, Bp., 2012. 520-534; Uő.: *Egy garabonciás Nápolyban: Márai Sándor*. Korunk 2015/8. 92–94.
4. Vö. *Magyar irodalmi lexikon*. I–III. Szerk. Benedek Marcell. Akadémiai, Bp., 1963. I. kötet. 37; *A magyar irodalom története 1919-től napjainkig*. Szerk. Szabolcsi Miklós. Akadémiai, Bp., 1966. 869-870.; Botka Ferenc – Vargha Kálmán: *A magyar irodalomtörténet bibliográfiája 1905–1945*. I. kötet. Akadémiai, Bp., 1982. 112–113. Elég csekély a szakirodalom: Mohácsi Jenő: *Garabonciás ének. Antal Sándor versei*. Nyugat 1932. I. 50; Fried István: *Antal Sándor (1882–1944)*. In: „S két szó között a hallgatás...”. *magyar mártír írók antológiája*. I–II. Szerk. Keresztury Dezső és Sík Csaba. Magvető, Bp., 1970. I. kötet. 48–50.
5. Antal Sándor: *Minden és Egy*. In: Uő.: *Garabonciás ének*. i.m. 16.
6. Zygmunt Bauman: *Modernità e Olocausto*. il Mulino, Bologna, 1992. 69.

